

Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk

Historisk Tidsskrift, Bind 9. række, 6 (1929)

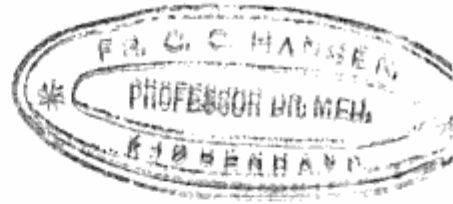
Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_9rk_0006-PDF/hto_9rk_0006_98373.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=98373>

pdf genereret den : 28/5-2008

Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk.

Af

JOHANNES STEENSTRUP.

DE senere Aars mange Undersøgelser over Danmarks første historiske Tidsrum og særlig over Begivenhederne i vor jyske Landsdel ved Sydgrænsen maa give god Anledning til nøje at betragte en saa vigtig Kilde til Oplysning om Oldtiden som Adam af Bremens Værk og til særlig at belyse den Form, hvori det er bevaret til Nutiden. Det har været mit Øjemed ved de følgende fem Undersøgelser at fremdrage enkelte Forhold ved Adams Tekst, som man maa have vel for Øje, naar man vil anvende Udsagn i hans Værk som Kilde for Oplysninger om dansk Fortid.

1. Blev Hedeby lagt øde i Aaret 1066?

I en for kort Tid siden offentliggjort Afhandling har jeg redegjort for, hvorledes en Efterretning om at Byen Slesvig skal være bleven lagt øde nogen Tid før Aar 1000, i Virkeligheden ikke vedkommer denne Stad, men derimod den Øst for Kiel liggende By, Bispesædet Aldenburg i Wagrien. Jeg skal nu søge at paavise, at den samme Forveksling ligger til Grund for den Efterretning, der er givet i et Scholion til Adam af Bremens Værk, som i sin oprindelige Ordlyd meget vel kan skrive sig fra Kanniken selv. Det gaar ud paa, at Hedeby paa det ovenfor angivne Tidspunkt (o. 1066) blev ødelagt i Bund og Grund.

Scholie 81 lyder saaledes: *Ipsa eodemque tempore Sliaswig, civitas Saxonum Transalbianorum, quæ sita est in confinio Danici regni, opulentissima æque ac populosissima ex improviso paganorum incursu funailus excisa est.*

Her er altsaa en yderligere Oplysning føjet til Fortællingen om den Opstand, som Hedningerne i Meklenburg rejste mod Fyrst Godskalk, Kong Svends Svigersøn; han blev dræbt af dem, de ødelagde Hamburg og faldt ind i Stormarn. Ved Scholiet udvides den store Opstand til at have strakt sig ind over den danske Grænse, og Slesvig blev brændt.

Herom har vi ingen Efterretning fra anden Side, ikke heller fra nordiske Kilder.

Endvidere indeholder Scholiet Oplysninger af den besynderligste Art. Det siges, at Slesvig er en sachsisk og en holstensk (transalbiansk) Stad, den ligger i Nærheden af Danmarks Grænse, men altsaa Syd for denne. Men Adam har jo ellers redegjort for, at Slesvig er de Danskes By og Sædet for et dansk Bispedømme (II 4, 46) og at Holstens Grænse er ved Eider (II 17, IV 1), dog skal Grænsen under Kong Henrik I og hans nærmeste Efterfølgere have været ved Slesvig eller ved Sli (I 57, II 3).

Derfor har Axel A. Bjørnbo tilsyneladende fuld Ret til at antage, at dette Scholion ikke kan skyldes Adam, som overalt saa bestemt udtaler sig anderledes (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1909: 142). Alligevel bør Løsningen af denne Modsigelse ske paa en helt anden Maade. I Stedet for Slesvig skal der staa Aldenburg, saa bliver Byen sachsisk og kommer til at ligge i Transalbianernes Land. Og afgørende for Rigtigheden af denne Rettelse bliver den Karakteristik, som Adam giver Byen. Om Slesvig har Adam ikke sagt, at den er saare rig og har et stort Indbyggertal, selv om man kan drage Slutninger i denne Retning ud fra, at der fra Byen udgaar Fartøjer til Sverige, Venden, Semland, ja lige til Grækenland (IV 1). Om Aldenburg bruger Adam imidlertid netop de til Scholiets Ord *opulentissima*

æque ac populosissima svarende Udtryk: *civitas populosissima* (II 43), *civitas magna Sclavorum* (schol. 15 og schol. 29).

Til sin Skildring af Venderne Oprør har Adam altsaa ved Scholiet villet knytte en Oplysning om, at ogsaa Aldenburg blev ødelagt. Om et Angreb paa Hedeby har der ikke været Tale¹, Bisperne i denne By ser vi da ogsaa i den følgende Tid i uforstyrret Virksomhed. Biskop Ratolf deltagte 1071 i Indvielsen af Domkirken i Minden, senere indsætter Kong Svend Sivard til Bisp². Derimod skulde der gaa henimod hundrede Aar, inden Kristendommen igen kom paa Fode i Wagrien og andre slaviske Lande³.

Det er en voldsom Rettelse, jeg her har paapeget Nødvendigheden af, og Fejlen kan ikke forklares ved en urigtig Læsning eller en Fejltydning af Bogstaver. Man ægges til Kritik overfor den hele Tekst, hvori Værket er os overleveret — men dertil kommer jeg senere tilbage⁴.

2. Adams Kendskab til Sønderjylland.

Man vil kunne iagttage, at Adams Kundskaber om Danmarks geografiske Forhold falde helt ulige paa de enkelte Landsdele, og man forundres over, hvor faa Enkeltheder der i det Hele er ham bekendt om Jylland. Hvad han

¹ Beretningen om Ødelæggelsen af Slesvig godkendes af A. Sach: Geschichte der Stadt Schleswig 41 ff., Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. I Danmarks Sydgrænse S. 92 har jeg paavist, at Meddelelsen var »aldeles uefterrettelig, eller ogsaa er Teksten overleveret os i en aldeles urigtig Form«.

² A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, Tillæg 87.

³ Dehio: Erzbisthum Bremen I 254. Helmold I 24: Vacavit sedes Aldenburgensis annis octoginta quatuor.

⁴ Uden at ville angive følgende som Anledningen til, at de to Byer og Bispesæder Aldenburg og Slesvig saaledes for anden Gang er bleven forvekslede, vil jeg dog erindre om, at Bispen for (Slesvig og) Aldenburg ved Aar 1000 hed Azzo, Eziko, Eggehardus (Steenstrup: De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie, Festskrift til Kr. Erslev 78 ff.), et lignende Navn bar Bispen i Aldenburg 1066 Ezzo (Adam II 21, schol. 95).

fortæller om denne Landsdel, lider ikke af større Fejl end hvad der kan forekomme i det østlige Danmark, men hans hele Karakteristik af Jylland, der dog var en Hoveddel af det danske Rige, baade ved Folketal, Produktionsevne og Historie, er ganske vildledende. Jorden er ufrugtbar, undtagen i Egnene nærmest ved Aaerne, det er helt som en Ørken, med uhyre Heder og fyldt af tætte Urskove i langt større Grad end Tyskland. Man flygter fra det golde Indre og naar Havet, der er hærget af Sørøvere. Kun hvor Fjordene skyde sig ind, ligge større Byer.

Adam angiver nogle Rejseruter op gennem Jylland og nævner nogle Afstande, men hans Beskrivelse savner alle Enkeltheder. Af Byer kender han dem, der var Bispesæder, af andre kun Aalborg, hvorfra man sejler til Norge. Af Landskaberne indenfor det store Omraade kender han kun de tre nordlige: Vendel, Thy og Mors. De ere Øer, og han maa altsaa vide, at Limfjorden var et Sund med en Aabning baade mod Vest og Øst, men han nævner ikke Fjordens Navn. Sønderjylland udgjorde paa hans Tid maaske slet ikke et særligt Jarledømme, men man undres over, at han nævner saa lidt om denne Landsdel, der laa Bremen saa nær. Han lader Henrik I sætte det tyske Riges Grænser ved Sli, Kongen grunder en sachsisk Koloni, som det synes mellem Sli og Eider (I 57). Om denne Kolonis senere Skæbne og om de Tyskes Hærtog over Grænsen har Adam nogle, ofte ret misvisende Oplysninger, men Enkeltheder om den jydsk Landsdel erfares ikke.

Man faar afgjort ikke Indtryk af, at Adam har været i Hedeby¹ eller ved Slien², som han snart kalder en Fjord

¹ Bjørnbo: Slien og Eideren gaar næsten i et for Adam af Bremen (Aarb. f. nordisk Oldk. 1909. 143, 147).

² Dr. Lis Jacobsen drager den Slutning (Svenskevældets Fald 44), at det Rige ved Slien, der stod under de saakaldte »svenske« Herskere, maa være ophørt paa den Tid, da Ærkebisp Unni drager til Danmark (936), eftersom det slet ikke nævnes ved Fortællingen om hans Rejse og hans Besøg hos Kong Gorm; »Unni maa være draget ad Landevejen fra

(*brachium quoddam freti*, IV 1), snart en Indsø (*lacus*, IV 1) eller et Nor (*stagnum*, schol. 96). Og mærkeligt er det, at han ikke omtaler de Danskes Grænsevold mod Syd, Godfreds Vold og de andre Led i det senere Danevirke. Denne udstrakte Voldbygning, hvor der kun gennem en eneste Port var Indgang til Danmark, havde jo dog vakt stor Opmærksomhed i det tyske Rige. Ligeledes maa man undres over, at Adam slet ikke nævner Friserne paa den sønderjydske Vestkyst.

Adams Kundskab om den østlige Del af Danmark er langt rigere. Om Tallet af Kirker paa Fyn, i Sjælland og Skaane véd han Besked, og han giver Oplysninger, som han synes at have faaet ved sit Besøg hos Kong Svend i Roskilde og hos Bisperne i Lund og Dalby.

Om Byen Slesvig skal dog endnu et Forhold berøres, nemlig at Adam — i Følge Hovedhaandskriftet A og ofte i de andre Afskrifter — angiver dens Navn rigtigt: Sliaswig — han giver ikke Anledning til den Paastand, som man kan finde hos saa mange nulevende tyske, norske og svenske Forskere¹, at vi her i Danmark har benyttet det latinske *vicus* til, i S sammensætning med et dansk Ord, at danne en Købstads Navn. Sliaswig maa lige saa tydeligt betegne Sliens inderste Vig som Slæsmynnæ blev Betegnelsen for dens Munding. Desuden vilde en »Sli-By« ikke have

Bremen op gennem Slesvig«. Denne Slutning er helt uberettiget; Unni kan være draget over Aldenburg til de danske Øer, eller allersnarest med Skib direkte fra Bremen til Ribe. En anden kronologisk Slutning hos samme Forfatter (S. 41 ff.) er ligesaa ubrugelig. Den støtter sig til, at Adam har anbragt Begivenheder i Danmark, der ikke vedrøre Bremen, under Fortællingen om Ærkebisp Adalgar og andre under Omtalen af hans Efterfølger Høger, men det er ikke troligt, at Adam eller Kong Svend skulde have vidst Besked om, at noget var sket før eller efter Aar 909.

¹ Hellquist: Svensk etymologisk ordbok, vik . . Slesvig (äldst Sliaswic) vilket liksom Braunschweig m. fl. hör til fornsax. wic, ort, köping . . vilket väl är lånat från latinsk vicus. — Elis Wadstein i Mélanges offerts à M. Johan Vising; og i Norden och Västeuropa 54, 182.

ladet sit Forled staa i Genitiv, hvad der ganske strider mod dansk Sprogbrug¹.

3. De syv større nordlige Øer i Danmark og Farvandet mellem Skaane og Sjælland.

Adam opregner de større Øer, der ligge i Munden af det baltiske Hav lang Jyllands og Skaanes Sider (IV 16). De ere 7 i Tallet, nemlig Vendel, Mors, Thy, Samsø, Fyen, Sjælland; ved Omtalen af den syvende skiller Teksten sig ad i to Redaktioner paa denne Maade:

sexta Seland, septima, quæ illi adhæret, et quarum supra men- tionem fecimus. Octavam dicunt	Selandia sexta, quæ illi adhæret, et quarum supra mentionem fe- cimus. Septimam dicunt
--	--

illam quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur, celeberrimus Dania portus et fida stacio navium, quæ ad barbaros et in Greciam dirigi solent.

Det er klart, at Adams oprindelige Tekst her har lidt Skade og er bleven misforstaaet, derpaa har Afskrivere søgt paa bedste Maade, men uden Held, at bringe Mening i den. Navnet paa den syvende Ø findes ikke, hvad der er ganske urimeligt, da Adam har nævnt Navnene paa de 6 foregaaende Øer. Denne Ø maa være Amager, eftersom han siger, at den ligger tæt op ad eller egentlig hører sammen med (*adhæret*) Sjælland. Men endvidere er det urigtigt, naar Teksten udtaler, at alle disse Øer er omtalt foran, thi Mors, Thy og Samsø har han ikke nævnt tidligere. Endelig er det et højst besynderligt Udtryk, han benytter om Vendel, Fyen og Sjælland, at han tidligere har »berørt dem«, »bragt dem paa Bane« (*mentionem fecimus*) — Adam

¹ Einhard omtaler i sine Aarbøger (804, 808) Sliesthorp, men hvad derved sigtes til, vides ikke (la Cour: Danevirke 153). I Holsten benyttedes -thorp til Dannelse af Stednavne; paa dansk Grund vilde -thorp til Forled have et Personnavn i Ejeform, ganske undtagelsesvis kan det have Betegnelse for et Naturforhold til Forled, men da staar dette i Nominativ. Einhard kan fra en Holstener have faaet opgivet en Navneform, der efterligner et dansk Navn paa en urigtig Maade.

har tværtimod i de første 6 Kapitler af denne Bog givet en udførlig Fremstilling af dem, og han har oftere omtalt dem i de tre foregaaende Bøger. Derimod passer de nævnte Ord om hvad han har »berørt« fortræffeligt paa den straks efter nævnte 8nde Ø Bornholm, thi den har han kun flygtigt berørt ved sin Omtale af Biskop Eginos Virksomhed som Missionær (kap. 8), og at vi her har truffet det rette Sigte for hans Henviſning, fremgaar af, at han ved nu at skildre Øen som *Sconia ac Gothia proxima* anvender Udtryk, der svare til de tidligere brugte: *Pleicani* (Blekingboerne) *et qui in Hulmo insula degunt affines Gothis*.

Som Følge af det saaledes paaviste skal i Teksten *et* udelades — hvad allerede er sket i et enkelt Haandskrift (B 4) — *quarum* skal rettes til *Amacum*¹ eller *Amakæ*, og den relative Sætning bringes i Forbindelse med Bornholm: *octavam dicunt illam, cujus supra mentionem fecimus, quæ Sconia ac Gothia proxima Holmus appellatur*.

Ved at foretage disse aldeles nødvendige Rettelser fjernes alt det meningsløse eller dunkle, og Udtrykkene komme til at staa paa deres rimelige og naturlige Plads.

Adam beretter, at det Søslag, hvori Kong Olaf Tryggvason omkom, stod i Farvandet mellem Skaane og Sjælland, hvor Nordens Konger pleje at kæmpe i Søslag². Saaledes skulde Kampstedet ikke have været ved Svold i Nærheden af Rügen, som ogsaa senere under de Danskes Kampe med Venderne var saa vel kendt. I vore Dage kan denne Holm

¹ Denne Form findes i Brevet 1085 (Diplom. Succ. I 43), men mulig er her en Ablativform: *in insula Amacum*. Kong Valdemars Jordebog og mange andre Kilder: *Amakæ*.

² II 40: *Collecta igitur classe innumera bellum intulit regi Danorum. Hoc factum est inter Sconiam et Seland, ubi solent reges navali bello confluere. Est autem brevis traiectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit, familiare latibulum pyratis Ibi ergo congressi, Nortmanni a Danis victi et fusi sunt. Adam fortæller ogsaa senere, at man fra Helsingborg kan se Sjælland, hvortil der her er den korteste Overfart (IV 7). At Slaget stod i Nærheden af denne By, siges intetsteds.*

eller dette Sund ikke paavises, ogsaa paa Grund af forandrede Naturforhold. De islandske Skjaldes, Sagaernes og Saxos Fortælling om Kamppladsen skulde altsaa ikke staa til Troende¹.

Adams Beretning om, hvor Nordens Konger plejede at holde Søslag, kan vække Forundring. Bremerkannikens historiske Horizont gaar for Nordens Vedkommende kun tilbage til Karl den Stores Tid (o. 800), de Meddelelser, han har faaet fra Svend Estridsen, række ikke længere tilbage end til Tiden o. 900². Man leder i den danske Historie forgæves efter Søkampe mellem Konger, der er knyttede til Øresund. Derimod er det vist, at der ved Skaanes og Sjællands Kyster er bleven holdt vidt berømte Søslag, tilmed i Svend Estridsens og Adams egen Levetid.

En saadan Kamp var det, da Norges Konge Olaf den Hellige forbandt sig med Sveriges Konge Anund Jacob og overfaldt Kong Knud med deres store Flaader foran Udløbet af Helgeaa i Skaane. Adam har formodentlig ikke vidst, at denne Aa har sit Udløb paa Sydsiden af Skaane, og Tanken om Øresund maatte paatrænge sig ham saa meget stærkere som Kampens Udfald var, at Øresund blev spærret for Kong Olaf, saa at han maatte lade sine Skibe ligge ved de svenske Kyster og drage over Land tilbage til Norge.

En anden vidt kendt Kamp paa Havet var det, da Svend Estridsen og Harald Haardraade med deres Flaader stæv nede til et Søslag ud for Nisaas Munding (sydligt i Halland); denne Kamp forløb saare uheldigt for Kong Svend (1062), hvorimod han nogle Aar senere synes at have

¹ Dette har L. Weibull hævdet i *Kritiska undersökningar i nordens historia omkring år 1000*, 112, 132, 195, med Tilslutning af Curt Weibull: *Sverige och dess nordiska grannmakter*, 99 ff.

² Curt Weibull l. c. 38: (Svend Estridsens Kundskab har) icke sträckt sig mera än omkring tre generationer eller ett århundrade tillbaka i tiden.

kæmpet med Sejr mod Haralds Søn Olaf Kyrre i et Søslag ved Hallandssiden¹.

Disse Kampe fandt altsaa ikke Sted i Øresund. Det er jo imidlertid ogsaa ganske urigtigt, at man tillægger Adam en Udtalelse om, at det var i Øresund, at Nordens Konger plejede at kæmpe, hans Udtryk er »mellem Skaane og Sjælland«, og Adam kender slet ikke Halland; han har opfattet dette Landskab som en Del af Skaane — saaledes som det senere saa ofte er sket — og han lader Norge støde til Skaane (IV 7, schol. 116). Saaledes vilde Udtrykket »mellem Skaane og Sjælland« være fuldt berettiget om de to Slag ved Hallandssiden.

Men endvidere — Adam kender slet ikke Øresund, han nævner ikke nogetsteds dets Navn, og om dets geografiske Omfang savner han Kundskab. Han véd, at den korteste Overfart fra Sjælland til Skaane er ved Helsingborg, men han nævner ikke, at Sundet ender her, og han anfører, at der er mange andre Overfartssteder. Han véd, at der Nord og Øst for Sjælland løber en Havvig af den baltiske Sø, men hvor langt den strækker sig mod Nord og Syd, kender han ikke. Derfor har han ogsaa faaet Bornholm med som et Tillæg til de nordlige danske Øer. Længere mod Øst bliver hans Kundskab endnu dunklere, Øland og Gotland kender han slet ikke, Rügen lægger han paa ét Sted for langt mod Vest (II 22), paa et andet helt fjernt ved Odermundingen (schol. 121).

Har man Øje for den saaledes paaviste Vagthed i Adams Kundskaber, naar det drejer sig om geografiske Enkeltheder, maa man finde det ganske ukritisk, at hans Angivelse af Kampstedet »mellem Skaane og Sjælland« skulde have nogensomhelst Betydning for at svække de nordiske Kilders Angivelse af Valpladsen for Svolderslaget². Her turde være

¹ Stein Herdisarsons Óláfsdrápa, Finnur Jónsson: Skjaldedigtning B I 380. Jfr. Adam III 54. Munch: Det norske Folks Historie II 378.

² Adams urigtige Oplysning er gaaet over til enkelte andre Kilder, men Fejlen findes ikke i nogen Kilde, der er uafhængig af ham. Om

et Eksempel paa, til hvilke Vildspor Forskningen kan lade sig føre ved Læresætninger om de samtidige Kilders afgjorte Fortrin.

4. Winland, Terra Winlandensis.

Om den yngre Biskop Odinkar i Ribe bliver der i schol. 35 givet en Oplysning, der sikkert hidrører fra Bremerkanniken selv¹. Det siges her, at Odinkar er Søn af Toki, *dux Winlandensis*, og at han havde arvet efter sin Fader tredie Parten af *terra Winlandensis*; trods al denne Rigdom var han et Mønster paa Ydmyghed, Afholdenhed og Askese. Man har aldrig ret kunnet faa Klarhed om hvad der sigtes til ved dette Winland, dog er det sædvanlig bleven tolket som Vendsyssel, om end under Tvivl.

Det vil formentlig bedst hjælpe Undersøgelsen paa Vej, dersom jeg først redegør for, hvilke Lande der ikke kan være sigtet til ved dette Navn.

Det fjerne Vinland i Amerika kan ikke komme i Betragtning, uagtet det er det eneste Land hos Adam, der bogstavret har den samme Form (IV 29: *insula . . Winland*).

Man kan ikke heller ved Winland tænke paa et efter de vendiske Folkeslag dannet Navn. Vender hedder hos Adam Winuli, men fuldt saa hyppigt betegnes de som Sclavi. I gamle danske Krøniker kan man finde Vinland,

disse Kilder henvises til Finnur Jónssons Afhandling: »Hvor faldt Olaf Tryggvason?« (Histor. Tidsskrift 8. R. III 184 ff.) samt til F. Jónssons Oldnordiske Litteratur-Historie II 608 (2. Udg. 601). Ligeledes skal erindres om Magnus Olsens Undersøgelse »Hjadningekampen og Hallfreds Arvedraapa over Olaf Tryggvason« (Heidersskrift til Marius Hægstad, 1925, S. 23—33). Digteren Hallfred lader Olaf kæmpe i »Holmens vide Sund« og minder samtidig om Sagnhelten Hedins berømte Kamp med Hogne; med god Grund kan man antage, at Digteren derved peger hen paa Navnet paa den Kampplads, hvor Olaf segnede, Hiddensee ved Rügen (Heðinsey, hos Saxo: *insula Hythini*).

¹ Odinkar filius erat Toki ducis Winlandensis et sedem habuit in Ripa. Nam tercia pars terræ Winlandensis patrimonium eius fuisse narratur. Et tamen vir tantarum divitiarum miræ fuit continentia etc.

Vindland om Venden¹, og denne Sprogbrug findes ogsaa i de andre nordiske Lande. Men en Tolkning som Vendland maa allerede af den Grund afvises, at det i hvert Fald er et aldeles ubestemt Begreb, omfattende mange Lande og Riger; ingen Enkeltmand har kunnet eje en Trediedel deraf.

Vendel, Vendsyssel, kan Winland heller ikke være. Adam kalder stadig dette Landskab Wendila, han udelader aldrig *d*, og den første Vokal i Navnet er altid *e*, ikke *i*, endelig betegnes det paa flere Steder som »insula«, intetsteds som »terra«². I Danmark er jo heller aldrig Endelsen -land bleven knyttet til Vend- eller Vendel-. Underligt vilde det ogsaa stride mod al vor Viden, om en Trediedel af saa stor en Provins skulde have været i en Enkeltmands Besiddelse. Vendsyssel har utvivlsomt været en efter Tidernes Forhold vel opdyrket, godt bebygget Landsdel; dette faar vi Indtryk af ved at læse Fortællingen om det her paa Knud den Helliges Tid udbrudte Oprør; Vendsyssels senere Historie fremviser heller ikke noget særligt om stor Jordbesiddelse paa Enkeltmands Haand.

Betegnelsen »terra« for Winland er egnet til at vække Opmærksomhed. Mulig bringer dette Udtryk ikke en tilfældig Læser til at studse, men er man fortrolig med Adams Sprogbrug, kalder det til Eftertanke, mig har det i alt Fald igennem lange Tider bragt til at gruble. »terra« er et i Bibelen (Vulgata) idelig anvendt Ord. I Pluralis brugtes det om Jordkloden (in terris et coelis, orbis terrarum), i Enkelttal om dyrket og udyrket Land, og om det enkelte Folks Besiddelse. Adam staar jo i høj Grad paa Bibelens religiøse og theokratiske Stade, og han benytter »terra« paa de angivne Maader. Han taler om *terra salsuginis*,

¹ Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 134, 145, 148. M. Lorenzen: *Gammel-danske Krøniker, Registret*. Fritzner: *Ordbog over det gamle norske Sprog, Vindland*. Söderwall: *Sv. medeltids språket: Vindlands faru salt*.

² *Wendila insula* (III 77, IV 4, schol. 104), *Wendila* (IV 1, 11, 16, 33, schol. 102, 103, 105).

terra arida, han kan enkelte Gange bringe det i Forbindelse med Navnet paa Indbyggerne¹. Men han anvender det ikke om hvad der politisk, regeringsmæssigt, administrativt udgør en Enhed, et Land eller en Landsdel — og deri er han, som jeg tror, i Overensstemmelse med Middelalderens almindelige Sprogbrug². Jeg vil saaledes pege paa at han ikke anvender »terra« ved sin Omtale af alle de Lande i Norden eller udenfor Norden, der ende paa -land, saaledes ikke ved Aestland, Fosetisland (Helgoland), Grønland, Helgeland (i Norge), Helsingland, Island, Laaland, Moyland (Møn), Semland, han benytter her oftest »regio«, stundom »provincia«. Det af ham i megen Mystik hyllede Kvindernes Land, hvis Navn (Kvænland) han ikke angiver, kaldes dog af ham stadig »terra feminarum« (IV 14, 17, 19, schol. 123) »patria feminarum« (III 16).

I vor Søgen efter dette »terra« er der et Forhold, som nødvendig maa lede Tanken hen mod Vestkysten af Jylland. Odinkar var Søn af Jarlen over Winland »og« tog Sæde i Ribe, »thi« den tredie Del af Winland var hans Eje. Hvis der skal være Mening i disse tre forbundne Sætninger, maa jo dette Winland ligge i en vis Nærhed af Ribe³. Et saadant Land var Utland paa Slesvigs Vestkyst. Her træffe vi et Omraade med ganske særlige Jordbundsforhold, meget inddiget Land ved Siden af den brede Forstrand, endvidere med en Befolkning af blandet Art, Danske og Friser, dernæst er her et Omraade, som man vel kunde

¹ Schol. 117: Fresonum terra. IV 13: latissima Polanorum terra. I 12: Karl den Store erobrer Sachsernes terra, gør den til provincia.

² Derom synes de talrige i Ducanges Glossarium anførte Kildesteder at vidne.

³ Jeg henviser til den latinske Tekst foran S. 352, og jeg hidsætter til Oplysning ogsaa den nyeste tyske Oversættelse: Odinkar war der Sohn Tokis, des Herzogs von Winland, und hatte seinen Sitz in Ribe. Denn ein Drittel des Gebiets von Winland soll sein Vatererbe gewesen sein. Und dennoch war ein Mann von so groszen Schätzen von wunderbarer Genußsamkeit etc. (Sigfrid Steinberg: Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte 98).

tænke sig stillet under en egen Jarl. Ligeledes træffe vi her »Land« i en særlig Betydning af det administrative Distrikt — saaledes »Trelandene« nærmest ved Eiders Udløb¹, foruden at det hele Landskab havde faaet det betegnende Navn Utland.

Spørgsmaalet bliver derfor, om ikke Winland simpelthen skal rettes til Utland. Vi bør undersøge, om ikke Haandskrifterne af Adams Værk kunde gøre en saadan Rettelse højst rimelig.

De ved *win* anvendte Bogstaver ere let udsatte for Fejl-læsning. Saaledes har et Haandskrift (B 1 a) for Judland (d. e. Jylland II 3) Windland eller Wiudland, et Haandskrift (B 1 b) skriver i Stedet for in Judlant: in Utlandia. Hos Adam (IV 13) læses: Dani, quos Iuddas appellant (A), men andre Haandskrifter have Widdas (B 1, 3 b, 3 d), Widdos (B 3 e, f), Viddas (B 4, 5)². — I denne Sammenhæng vil ogsaa følgende være oplysende. I Kong Abels Toldforordning af 1251 læste man i lang Tid i Henhold til en gammel Afskrift Vindlandsfare, hvad der tolkedes som Søfarende fra Venden; efter at man har lært det originale Diplom at kende, véd man, at der staar Umlandsfare, hvilket var en Betegnelse for de »om Landet« (Jylland) tilbagevendende nederlandske Skippere, saaledes som flere andre Breve klart have godtgjort³. I Haakon Haakonssons Saga har paa to Steder Udtrykket Umlandsfarere bevirket, at de er bleven kaldte Vin(n)landsfarere og forstaaede som Købmænd fra Venden⁴.

¹ Kr. Erslev: Repertorium Nr. 3204 (sigillum trium terrarum, Aar 1378), 4531 (»yn Eyderstede, Euerkschyp unde Utholm yn den dren landen«, Aar 1402).

² Her kan ogsaa nævnes, hvorledes i I 55 Hardecnudth i nogle Haandskrifter er bleven til Hardewigh (B), Hardewich (B 2, C).

³ Suhm: Historie af Danmark X 970 f. Liljegren: Dipl. Svec. I 703. Hasse: Urkundenbuch I 134 ff. Schäfer: Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen LXIX.

⁴ Fornmanna Sögur X k. 256, 273. Munch: Det norske Folks Historie IV 71. Den rigtige Forstaaelse hos A. Bugge i Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XII 113 f.

Paa Grund af alt det foran oplyste tror jeg, at man i Stedet for et Winland, hvorom man aldrig har hørt tale, og hvis Beliggenhed ingen har kunnet paavise¹, skal i Adams Tekst læse Utland, terra Utlandensis².

I Kong Valdemars Jordebog er Utland Navnet paa et særligt Omraade indenfor Sønderjylland ved Siden af dettes tre Sysler; det omfatter flere vestlige Herreder ved Kysten og dernæst store Øer i Vesterhav; her boede Danske især paa Geesten og Friser især paa den inddigede Kyst. Benævnelsen Utland er dog meget ældre end Valdemar Sejrs Tid, den findes i alt Fald i det 11. Aarhundrede³.

Paa Valdemar Sejrs Tid regnedes mange Herreder og Øer til Utland, men hvor meget det omfattede i det 10. Aarh. véd vi ikke, og det er muligt, at Utland brugtes baade i en snævrere og videre Betydning, saaledes som det senere var Tilfældet⁴. — Endnu skal det nævnes, at Kong Erik Menved tilbyder Jens Grand overfor hans Krav paa Erstatning

¹ Hvis Adam havde skrevet Winland, vilde han dog vel have givet Oplysning om dets Beliggenhed og Forskel fra det andet af ham omtalte Winland.

² Min Tanke har ogsaa været henvendt paa, om ikke Winland kunde rettes ved blot at ændre Navnets første Bogstav til S. Sinlendi, Sillende var Navnet for Landskabet Nord for Eider og Sli; sprogligt betyder det et vidtstrakt Land. Denne Betegnelse forekommer dog kun i to Kilder, begge fra det 9. Aarh. og begge fra Udlandet — Einhards Aarbøger (derfra i Vita Hludovici) og Kong Alfreds Geografi — det synes snarest at angive hele den jydsk Halvø og er i hvert Fald baade for rummeligt og for ubestemt til at komme i Betragtning. Ogsaa lydligt og skriftmæssigt vilde Rettelsen være for stærk. Se om Sinlendi Steenstrup: Danmarks Sydgrænse 29 ff.

³ Paa Svend Estridsens Tid sværge 6 Danske fra alle danske Landsdele om Grænsen imod Sverige, 3 ere fra de østlige Provinser, 2 fra Jutland, 1 fra Jutland, hvilket sidste formentlig er Utland (Dipl. Svec. I 28). Helmold I 70 (under Omtalen af Knud Magnussens Kampe): Frisones qui habitabant Juthlandie (formodentlig Utlandie).

⁴ Allerede i K. V. Jordebog ere de 5 sydligste Kredse ved Eidermundingen skatlagte paa en egen Maade og tjenestepflichtige i Fællesskab. 1261 optræde Frisones in Utlandia constituti paa egen Haand og tilsige Hamburgerne Fred (Hasse: Urkundenbuch II Nr. 224). Om de egentlige

bl. a. en Tyvendedel af »hele Utland«, hvad der kunde synes at minde om, hvordan en Brøkdæl (en Trediedel) af Utland ogsaa var tilfaldet Jarlesønnen, men dette er snarere en Tilfældighed, da Kong Eriks Tilbud helt igennem lyde paa Brøkdæle af Besiddelser¹.

Antagelsen om at Tokes Jordegods laa i Utland, passer fortræffeligt med, at Tokes Slægt var saa stærkt knyttet til Vesterhavet og Bremen. I denne By var Sønnen Odinkar bleven uddannet og viet til Klærk, ligesom han var nøje knyttet til Ærkebisperne. Hans Søster Aase levede sit fromme og godgørende Liv i Bremen og overlod Bremerkirken sin Bogskat.

Biskop Odinkar siges af Adam at tilhøre Kongeslægten. Man kan ikke vægre sig mod den Tanke, at den sønderjydske »Asfrid, Odinkars Datter«, der lader de to Runestene fra Vedelspang riste, har været af Bispens og Kongens Slægt, og fyrstelig var hun som gift med Kong Gnupa og da en Kong Sigtryg var hendes Søn. Kong Gorm overvandt Kong Gnupa — saaledes som Olaf Tryggvasons Saga fortæller — og desuden en anden Konge, som Sagaen kalder Silfraskalli. Dette var mulig et Tilnavn til den af Adam (I 48) som Broder til Gnupa nævnte Kong Gyrd; i alt Fald er næsten alle Sammensætninger med -skalli Tilnavne, og det første Led i de med -skalli sammensatte Navne altid et Stednavn². Man kan tænke sig, at Gyrd Silfraskalli har haft sit Kongesæde i Sylversted, i Nærheden af Treaa, kun et Par Mil fra Grænsen af Utland. Alt dette sidste er jo

Strandfriser og om den gejstlige Inddelings Forskjellighed fra den verdslige se Sach: Herzogtum Schleswig II 138 ff. Jfr. ogsaa Stemann: Geschichte des öffentlichen Rechts des Herzogthums Schleswig I 17.

¹ Langebek: Scriptores VI 360: vicesima pars totius Utlandiæ.

² Se min Afhandling: Skornetal og Næfgiæld i Arkiv for nordisk Filologi XLIII 19 ff. 29 ff. Denne Undersøgelse maa helt være undgaaet Dr. Lis Jacobsens Opmærksomhed (Svenskevældet 74 ff). Jeg skal til mine tidligere Oplysninger føje, at Sylversted er nævnt i et Brev af 1416 (to Suluerstedede, Kr. Erslev: Repertorium 5601). Jfr. Det danske Folks Historie I 385.

kun Gætteværk, men de mange Muligheder pege dog mærkeligt hen mod et fælles Resultat.

Navnet paa Odinkars Fader Toki møder os desuden igen i Kong Gorms Slægt. I Aartiet omkring 990 kan Toki Gormssøn raade over saa mange Krigere, at han sammen med andre Høvdinger kan drage paa Togt til Mälaren, det kommer til en Kamp ved Fyrisaa. En Hirdmand under Toki Gormsen, der »ikke flyede ved Upsala«, rejste en Mindesten over ham i Hällestad i Skaane; her bliver paa en anden Sten ogsaa Ærri mindet, som var Tokis Hirdmand, og samme Stilling havde den paa en tredie Sten nævnte Asbjørn. Paa en Sten i Sjørup hædres Mindet om Asbjørn, Tokis Søn, der ikke flygtede ved Upsala¹. Der kan vel ikke være Tvivl om, at vi ogsaa her staar overfor Ætlinge af Kong Gorm den Gamle.

Det er foran omtalt, at Adam i sin Beskrivelse af Danmark ikke omtaler Friserne i Sønderjylland. Dr. Peter Lauridsen, der i sin Tid saa rigtigt har redegjort for Frisernes Indvandring til den slesvigske Vestkyst, har villet benytte Adams Tavshed til Støtte for, at Indvandringen først er begyndt i den senere Halvdel af det 11. Aarh.² Denne Slutning maa afgjort være urigtig, da vi træffe Vestkystens Friser som et talrigt Samfund med egne Institutioner og særlig formet Administration allerede under Svend Estridsen og hans Sønner. Indflytningen til Kysterne og de store Inddigninger maa være begyndt et Par Aarhundreder tidligere.

5. Navnet Hardeknud.

Paa Grundlag af en Meddelelse fra Kong Svend fortæller Adam om Kongerne i Danmark ved Tiden 900, at Hardegøn, Søn af Svend, som kom fra Normannia, faldt ind

¹ Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen Nr. 109—112. Smlg. Det danske Folks Historie I 412. Festskrift til Kr. Erslev 70, 75 f.

² P. Lauridsen: Om Nordfrisernes Indvandring i Sønderjylland. Hist. Tidsskrift 6 R. IV 318 ff., 354.

i Landet og fratog Kong Sigerich Riget (I 52). Hidtil har alle opfattet Hardegon som Fejlskrift for Hardeknud, men Dr. Lis Jacobsen har villet hævde, at her foreligger et helt andet Navn Hardegunni. Denne Tydning forsvares med, at Adam skal udelade Endelser paa nordiske Navne, hvilket er ganske urigtigt, saaledes som talrige Eksempler kan vise¹; kun medtager han ikke Nominativmærket *r* (Knútr). Allerværst er det dog, at Navnet Hardegunni alle Dage har været ukendt i Danmark og i Norden.

Paastanden (S. 37 ff.) bliver saa meget mere mærkelig, da Salzburger-Haandskriftet (A), som Dr. Lis Jacobsen stadig paakalder som det bedste, og som det, der kommer den oprindelige Original nærmest, helt igennem og paa over en Snes Steder kalder Konger med Navnet Knud Chunt. Man skulde ikke tro, at -gon kunde komme -chunt ret nærmere. Men ikke nok hermed, ogsaa de Konger, der hed Hardeknud, giver dette Haandskrift Formen Hardechunt — hvilket dog vel ganske maa slaa den opstillede Tolkning ned. At *kn* i nordisk Tale af Fremmede kunde opfattes som indeholdende *g*, vil fremgaa af Adams Udsagn om, at Orkney-Øerne, Orchades, af Nordboerne kaldtes Organæ: *Orcades insulæ, quas barbari vocant Organas* (IV 35). Adam skriver jo ogsaa Chnub for Gnupa.

Den nævnte Hardeknud er af mig og mange andre Forskere bleven opfattet som den samme som den af Adam andetsteds nævnte *Hardecnudth Vurm . . crudelissimus inquam vermis* (I 55). Jeg har hævdet, at denne Konge havde begge Navne, baade Gorm og Hardeknud, saaledes som det saa ofte var Tilfældet. Hvilket af Navnene der var det oprindelige eller det egentlige, fremgaar ikke af Adams Tekst, og Adam har en stærk Tilbøjelighed til at lade Navne og Tilnavne træde i hinandens Sted.

¹ Adam har Chnub for Gnupa (I 48), men da der ogsaa fandtes et Navn Gnúpr (Saxo: Ennignupus), laa en Forveksling ham eller hans Meddeler nær.

Senere danske Aarbøger har opfattet Hardeknud som Tilnavn og stillet det bag efter Gorm¹.

Underligt er det, hvor lidt man har forstaaet Tilblivelsen af Navnet Hardeknud og dets Historie. Knud, *Knútr*, var blevet et Personnavn, vel ved Ligheden med en Træknude, en Bul, dog blev det hurtigt tillige forstaaet som en knyttet Knude (*knútr*) paa et Reb eller et Tørklæde. Dette faar vi at vide af Fortællingen om Barnet, der var fundet udsat i en Skov, men som i Virkeligheden var en fornem Mands Søn; et Tørklæde var bundet i Knude om Drengens Hoved og Knuden gemte Guldstykker, der gav Vidnesbyrd om hans fornemme Afstamning. Barnet blev derfor kaldet Knud².

Naar nu Navnet Knud senere af Slægtens Medlemmer ønskedes varieret, laa intet nærmere end Harde-Knud. Det kunde tolkes som den haarde Klods, men ogsaa som Haardknude. I nyere Dansk er jo Haardknude endnu et gængs Udtryk for den Knude, som det volder Vanskelighed at løse, taget baade i bogstavelig og aandelig Betydning³. Haardeknude fandtes allerede i ældre Dansk, ligesom det fra gammel Tid kendes i de med Dansk nærbeslægtede Sprog Angelsaksisk, Lavtysk og Højtysk⁴.

¹ Orm Harthæsnutæ, Ellen Jørgensen: *Annales Danici* 54, 149. Lorenzen: *Gammeldanske Krøniker* 158. Ved Feillæsning altsaa s for c.

² *Flateyjarbók* I 97: konungr . . kallade Knut en þat var firir þá sök at fingrgull hafde knytt verit i enne sueininum. *Fornmanna Sögur* I k. 61 (Saga Olafs Tryggvasonar), *Jómsvikingasaga* k. 1, *Fornmanna Sögur* XI 1 f.). Steenstrup: *Normanner* II 95.

³ Dahlerup: *Ordbog over det danske Sprog: Haardknude, Haardeknude*, med Henvisninger til Moth, Höysgaard og mange senere Forfattere. Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog: haardiløben Knude*. Feilberg: *Ordbog over jyske Almuesmaal, Haardknude*, mange Eksempler fra forskellige jyske Egne, alle uden e i Slutningen (de æ gon i haarknud).

⁴ Toller: *Anglo-saxon dictionary: Cnotta, gebindan mid heardum cnottum samod* (Homilie). Grimm: *D. Wörterbuch*, se om harte knoten V 1504, 1506. Schiller u. Lübben: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch: Knutte; van dren strengen und dar an geknuttet harde knutten*, Magdeb. Schöppenchronik, 1400.

Navnet Hardeknud var knyttet til Danmarks Kongeslæggt. Naar Knud den Store og hans normanniske Dronning Emma netop valgte at benytte et Navn, der i flere Slægtled ikke havde været anvendt, kan der vel ikke være Tvivl om, at deres Ønske var at bringe Navnet paa en Konge i Erin-dring, der havde haft et Rige i England, saaledes som den danske Tradition fortalte¹.

Jeg har holdt mig udelukkende til Navnet Hardeknud, og jeg skal ikke komme ind paa de historiske Personer, der kaldtes dermed. Om Hardeknud og hans Skygge Hardegon, der ved Tiden omkring 900 bar det, vil man kunne finde halvhundrede Sider i Dr. Lis Jacobsens Arbejde; jeg skal henholde mig til min Fremstilling i Bogen om Danmarks Sydgrænse.

Imidlertid er Dr. Jacobsens Bog en Fortsættelse af en lang Række Skrifter af danske, tyske og især svenske Forskere, der hævde, at Danmark i det 10. Aarhundredes første Halvdel har været underlagt svenske Herskere, eller at der i et nærmest ved vor Sydgrænse liggende Stykke af Sønderjylland har bestaaet et svensk Rige — det skyldes dog alene Dr. Lis Jacobsen, at dette formodede Herredømme har faaet Reklame-Titlen »Svenskevældet«. Det forekommer mig, at man helt har tabt af Syne, paa hvor svigtende et Grundlag denne Opfattelse hviler.

Det eneste faste Støttepunkt for Antagelsen om et svensk Rige og om Bosættelse af Svenske i Danmark² er Adams Angivelse af, at Olaf »som kom fra Sverige« vandt ved Vaabenmagt det danske Rige (I 48). Paa et andet Sted siger Adam, at efter denne »Svenskernes Fyrste« (Sueonum princeps) og hans Sønner, som en Tid regerede i Danmark,

¹ Saaledes blandt flere andre Kilder Roeskildekrøniken: regnum Danorum partiti sunt, Gorm Daniam, Hartha Knut Angliam (nactus). M. Cl. Gertz: *Scriptores minores* I 18.

² Dr. Jacobsens Tolkning af Sædinge-Stenen (Svenskevældets Fald 87—155) er rent Fantasteri. Jeg henviser til Finnur Jónssons Bedømmelse af Bogen i *Acta Philologica Scandinavica*, 1929, S. 49 ff.

kom en ny Mand Sigerich, som imidlertid blev forjaget af Hardeknud, Søn af Svend, »der kom fra Normannia« (Normandie eller Norge) (I 52). Adams Udtryk er i den Grad varsomme overfor Tanken om at Olaf paa anden Maade skulde være svensk end i Kraft af sin tidligere Stilling, og denne kan han have faaet ved, at en af hans Forældre var svensk af Fødsel. Allermindst nævnes en svensk Hær eller en Bosættelse af Svenske. Hardeknud, »der kom fra Normannia«, vandt altsaa senere det danske Rige, men uagtet han kom fra det fremmede Land, kan ingen mistænke hans Nationalitet, da baade hans eget og Faderen Svends Navn afgjort er danske. To Aarhundreder senere hændte noget lignende. Magnus var Søn af Kong Niels, hans Moder var den svenske Fredspige Margrete, og derfor opnaaede han at blive Göternes Konge. »Han kom fra Götarige«, da Kong Niels gjorde ham til sin Medkonge, hvad der vakte Uvillie og bragte ham i Kamp med store Dele af Befolkningen, men hidtil har dog ingen paastaet, at Magnus stred med götiske Skarer ved sin Side eller lod Göter bosætte sig her i Landet.

De anførte Udtryk hos Adam er det eneste Bevis for, at der har bestaaet et svensk Herredømme eller et svensk Rige i Danmark i det 10. Aarhundredes Begyndelse. Alt hvad man iøvrigt har kunnet henvise til, er nogle Runetegn og Ordformer paa en enkelt Runesten fra Sliens Nærhed. Men Runestene fra andre danske Egne og med Indskrifter fra Tidspunkter, da der vitterligt ingen Svenske raadede i Danmark, frembyde lignende svenske Særheder.

Danmark har været et samlet Rige i alt Fald fra den historiske Tids Begyndelse, men paa enkelte Tidspunkter har der været Underkonger eller Smaakonger i enkelte Landsdele, opstaaede sandsynligvis gennem Kongeslægts Forgrening, saaledes som det skete, da Landet fik Hertuger paa Valdemar Sejrs Tid; en saadan Underkonge var Harald paa Ludvig den Frommes Tid. Gorm den Gamle vilde imidlertid gøre Ende paa dette Smaakongevæsen, der var bleven

ganske utidsmæssigt. Derfor vendte han sig mod de to jyske Konger (foran S. 357). Ingen af de Kilder, der fortælle derom, véd andet, end at det var mod Danske, Kong Gorm kæmpede. Da Kong Henrik I overvinder Gnupa, er det en Sejr over »Danske«, saaledes som det lyder i de tyske Kilder, Italieneren Liudprand af Cremona lovpriser Henrik for at have overvundet de ubetvingelige »Daner«. I ingen Kilde fra Udlandet eller Norden findes der den mindste Efterretning om, at Svenske havde et Herredømme af nogen Art i Danmarks Rige eller i en Del af det.

Af de fem Undersøgelser, jeg foran har meddelt, vil det fremgaa, at hvor taknemlige vi end maa være Bremerkanniken for, at han forfattede sit ypperlige Værk, maa det beklages, at Haandskrifterne deraf — om de end ere talrige — have betydelige Mangler, saa at der paa ikke faa Steder maa foretages Rettelser af indgribende Art. Allerede tidligt har Afskrivere begyndt at rette paa dets Angivelser, fordi man fandt Teksten uforstaaelig eller stødte paa Modsigelser; ogsaa troede man at vide bedre Besked om Navnenes rette Form. I Professor Bernhard Schmeidlers nye fortrinlige Udgave er med fuld Berettigelse Salzburger-Haandskriftet (A) lagt til Grund, saaledes som det ogsaa har været Tilfældet i de tidligere Udgaver. Men det er paa den anden Side aabenbart urigtigt at tro, at der i denne Tekstform foreligger mere end en Kopi af en Afskrift paa første eller fjernere Haand af hvad der udgik fra Adams Pen, ligesom ogsaa, at der ikke allerede i det, som Adam skrev eller dikterede, er indløbet Fejl.
